

”שפה אחת” ושני אליעזר

סיפור מגדל בבל משקף תשוקה קמאית ומושרשת להבין ולהיות מובן, לדבר ולשמוע ולהיות ביחד, להיות במצב שבו אין גדרות בין בני אדם אלא הכל נהיר וברור. הסיפור מופיע כמעין תחנת גבול בין האתוסים האוניברסאליים של בראשית ובין הסיפור הפרטי שלנו כעם. הוא תחוב בין שתי רשימות יוחסין כאתנתא בין האוניברסאלי ובין הפרטיקולארי בתורה. יותר מכך, הוא מסביר את המעבר מן האנושי אל הלאומי, והוא פורץ ומתערב בתוך סיפור תולדותיו של שם, בנו של נח.¹

למעשה, אפשר לראות בסיפורנו מעין הערת שוליים על הפסוק שנאמר בדיוק לפניו. בפסוק זה כבר סופר על היפרדותם של העמים: **”אֵלֶּה מְשֻׁפָּחוֹת בְּנֵי נֹחַ לְתוֹלְדוֹתֵם בְּגוֹיֵיהֶם וּמֵאֵלֶּה נִפְרְדוּ הַגּוֹיִם בְּאֶרֶץ אַחַר הַמַּבּוּל”** (י, לב), וכאן בסיפור מגדל בבל תיאור ההיפרדות הזו.

”שפה אחת”: תמימות הירה ויהירות תמימה

סיפור מגדל בבל מסביר כיצד הפך העולם ממקום שיש בו **”שְׁפָה אֶחָת וּדְבָרִים אֶחָדִים”**, שבו כל בני-האדם מבינים אלה את אלה, למקום שיש בו עמים רבים ושפות רבות, רצונות מתחרים ואינספור מתחים. הדור הזה נקרא דור הַפְּלִגָּה, אבל אולי יש לקרוא לו דור הַפְּלִגָּה, הדור שהפליג ממקום אחד בטוח אל אינסוף מקומות חדשים, חזיתות לא מוכרות, מפחידות אבל מרגשות.

מיזם הבנייה היומרני של מגדל בבל, **”הִבֵּה נִבְנָה לָנוּ עִיר וּמִגְדָּל וְרֵאשׁוּ בְשָׂמַיִם”**, נתפש בעיני רבים כביטוי של יוהרה. אולם לי נראה שהוא נבע בעצם מרצון מאוד אנושי, ואפילו נוגע ללב. **”וַיַּעֲשֶׂה לָנוּ שֵׁם”** אמרו אנשי בבל. מי יוכל לגנות את הרצון לעשות מעשה, להותיר חותם ביקום, להתקיים גם אחרי שאנחנו עצמנו כבר לא נהיה. ובעיקר כשהותרת החותם הזו אינה בהכרח ביטוי של מגלומניה – בני הדור ביקשו להישאר ביחד. הם ביקשו לשמור על אחדותם, **”כִּי נִפְּוֹץ עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ”**. הבה נבנה לנו מגדל, הסכימו ביניהם בני העיר, שיראו אותו מכל פינה בעולם, וכשנראה אותו, נדע שאנחנו ביחד.

הרצון האנושי היהיר בתמימותו והתמים ביהירותו הזה לא זכה לתמיכה אלוהית. האל קרא: **”הִבֵּה נִרְדָּה וְנִבְלָה שֵׁם שְׁפָתֶם אֲשֶׁר לֹא יִשְׁמְעוּ אִישׁ שִׁפְתַי רָעָהוּ”**. כשאבדה השפה המשותפת, אבדה התקווה והאמונה שאפשר להישאר ביחד. כולם. תמיד. ומעתה, איש לביתו, אישה לארצה.

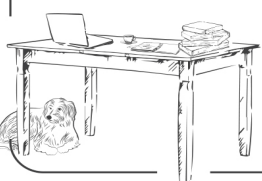
הסכנה שב”שפה אחת”

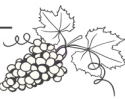
”וַיַּעַתָּה לֹא-יִבְצֹר מֵהֶם כָּל אֲשֶׁר יִזְמוּ לַעֲשׂוֹת” (פס' ו), אומר אלוהים. האם באמת חשש בורא עולם מכוחם של בני-האדם המאוחדים? אולי, לא נדע. אבל אין הכרח לפרש את הדברים כאילו אלוהים מאוים מבניית העיר והמגדל אלא ביטוי סלידה מן העולם המונוליטי שביקשו בני-האדם לבנות.

אלוהים חפץ בריבוי לא באחידות, בגיוון ולא בחד-ממדיות. על-כן, לא היה יכול להסכים לפרויקט בבל. דומה שלא זעם אלוהי פעל כאן אלא הייתה זו פעולה הורית חינוכית. כיצד הייתה ניצתת באברהם, למשל, האמונה באל הייחוד אילו לא היה בו הכוח לחלוק, לשנות, למחות? האחדות היא הבטחה מתוקה אבל מסוכנת. ישעיהו ליבוביץ ראה ב”שְׁפָה אֶחָת וּדְבָרִים אֶחָדִים” את הסכנות האיומות האורבות לחברה האנושית, שאותן הוא חזה מבשרו במאה העשרים. **”שפה אחת”**, לדידו, משמעה: **”טוטאליטאריות, מונוליטיות וקונפורמיזם [...] חזון האנושות האחידה והמאוחרת הריהו חזון בלהות [...] בעולם שאין בו מקום למאבקים ערכיים, אין בו גם טעם לחיים”**.² הוא מצטט את ההיסטוריון האנגלי, לורד אקטון, שאמר: **”כל שלטון משחית את האדם, ושלטון מוחלט מהווה ערובה להשחתה מוחלטת”**. אולם האם בהכרח עלינו להבין את תקוות אנושי

¹ מעניין לראות שמילים מן השורש של שמו של שם מנחות את הסיפור: **”וַיִּשְׁבּוּ שֵׁם”**, **”עִיר וּמִגְדָּל וְרֵאשׁוּ בְשָׂמַיִם וַיַּעֲשֶׂה לָנוּ שֵׁם”**, **”הִבֵּה נִרְדָּה וְנִבְלָה שֵׁם”**, **”וַיִּפְּץ ה' אֶתֶם מַשָּׁם”**, **”כִּי שֵׁם כָּל ה' שִׁפְתַי כָּל הָאָרֶץ וּמַשָּׁם הַפִּי צֵם ה' עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ”**.

² ישעיהו ליבוביץ, שבע שנים של שיחות על פרשת השבוע, ירושלים 2000, 30-32. ביטוי לחשש זה נמצא כבר בדברי הנצי”ב מוולוז'ין על האמור בפרקנו: **”אמנם יש להבין מה חששו [אנשי בבל] אם יצאו כמה [מהם] לארץ אחרת? ומובן שזה היה קשור ל'דברים אחדים' שהיה ביניהם. ובאשר אין דעות בני אדם שווים, חששו שלא יצאו בני אדם מדעה זו ויהיו במחשבה אחרת, ועל כן שמרו שלא יצא איש מהם מישוב שלהם. ומי ססר מדברים אחדים שביניהם, היה משפטו לשריפה. נמצא היו 'דברים אחדים' שביניהם לרועץ”**.

בבל כרצון ליצור "שלטון מוחלט", חברה אחידה וחסרת גיוון? האם זו הקריאה הבלעדית של התקווה האוטופית שב"שפה אחת"?

התקווה שב"שפה אחת"

בעולם המפולג, המדמם והכואב, היו שכמהו והשתוקקו ל"שפה אחת" כדי להרבות טוב. לא לשם קונפורמיות וטוטאליטריות, אלא אדרבה, כדי להקל על בני האדם את התקשורת ביניהם ולהביא לשלום בעולם. איזו אמונה רווית אופטימיות ותקווה – אם יבינו בני-האדם אלה את אלה, לא יהיה עוד מקום למלחמות ולאיבה!

אליעזר לודוויג זמנהוף (1859-1917), רופא עיניים יהודי מפולין, שהיה גם בלשן חובב, יצר שפה מלאכותית שביטאה תקווה זו. לא מפתיע לגלות שהוא גם קרא לשפה זו "אספרנטו" (כלומר, תקווה). הוא קיווה שהאספרנטו תהיה "שפה אחת" לכל באי עולם. וליתר דיוק, השפה השנייה של כל איש ואישה לצד שפת אמם.

כדרך של גישות אופטימיות, כמו זו של אנשי בבל בשעתו, הייתה באמונתו של זמנהוף מידה של תמימות מבורכת. האספרנטו היא כיום השפה המדוברת ביותר מבין השפות המתוכננות. אולם חלומו של זמנהוף לא התגשם, והאספרנטו לא הפכה לשפה בינלאומית (ולמותר לציין, שהיא לא הביאה לשלום עולמי).

באותן שנים ממש שבהן עמל זמנהוף על יצירת האספרנטו, יהודי אחר ממזרח אירופה, שגם הוא נקרא אליעזר ואף הוא היה ממושקף ומזוקן, ביקש אף הוא ליצור "שפה אחת". שפה זו לא כוונה לאזרחי העולם כולו אלא ליהודי העולם הדוברים אינספור לשונות. שמו היה **אליעזר בן יהודה** (1858-1922), והלשון שביקש לחדש הייתה השפה העברית. ליתר דיוק הוא ביקש להפוך את השפה היהודית הקדומה לשפת דיבור חיה ולעדכן אותה כך שתתאים לחיים המודרניים וכדי לאפשר תקשורת של יהודים מתפוצות שונות ביישוב המתהווה בארץ ישראל.

בעוד שהצלחתו של אליעזר זמנהוף ביצירת שפה אנושית כללית הייתה צנועה בלבד, הצלחתו של אליעזר בן יהודה ושותפיו בחידושה של שפה יהודית כללית הייתה מסחררת. יש האומרים שהתחדשות העברית היא ההצלחה הכבירה ביותר של הציונות. עד היום תחיית השפה העברית נחשבת תופעה יוצאת דופן בתחום השפות הלאומיות. אולי הדבר יכול ללמדנו שיעור על צלחותן של ציפיות ריאליות מול זו של ציפיות אוטופיות...

אליעזר בן יהודה היה שותף בהקמת אגודת "שפה ברורה" (1889), שמטרתה הייתה החייאת העברית והנחלתה. החברה שכרה נשים דוברות עברית במטרה שתלמדנה את הנשים והבנות היהודיות דיבור, קריאה וכתובה בעברית. עד מהרה הוקם מתוך האגודה "ועד הלשון העברית" (1912), שלקח על עצמו חידוש מונחים ומילים. סמוך לקום המדינה צמחה ממנו האקדמיה ללשון העברית, שמעמדו עוגן בחוק כמוסד "העליון למדע הלשון העברית" (1953). וכיום, על אף תלונות של רבים על השפה הקלוקלת של הצעירים, זכינו שהעברית תהיה שפה ברורה ובת קיימא, שפת דיבור ושירה, שפת אהבה ושפת גרפיטי, שפת מתכונים ושפת לתכנות מחשבים.

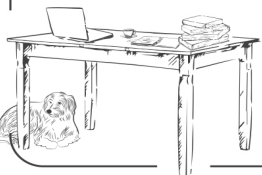
מ"שפה אחת" ל"שפה ברורה"

הביטוי "שפה ברורה" לקוח מנבואתו של הנביא צפניה: "כִּי אֶזְרְאֶה אֶהֱפֹךְ אֶל עַמִּים שְׂפָה בְרוּרָה לְקִרְאָה כָּל־מִלְּךָ בְּשֵׁם ה' לְעִבְדוֹ שֶׁכֶם אֶחָד" (ג, ט). אולי צפניה מתכתב כאן עם "שפה אחת" שבסיפור מגדל בבל, כשהוא מייחל לעידן של שיתוף של בני-האדם כולם לעבודת האל והתגייסות משותפת לעשות הטוב.³

³ הרמב"ם מצטט את דברי צפניה ואומר (הנוסח הזה נמצא בכתבי היד):

"אבל מחשבות בורא עולם אין כח באדם להשיגם כי לא דרכינו דרכיו ולא מחשבותינו מחשבותיו. וכל הדברים האלו של ישוע הנצרי ושל זה הישמעאלי שעמד אחריו אינן אלא לישר דרך למלך המשיח ולתקן את העולם כולו לעבוד את ה' ביחד: 'כִּי אֶזְרְאֶה אֶהֱפֹךְ אֶל עַמִּים שְׂפָה בְרוּרָה לְקִרְאָה כָּל־מִלְּךָ בְּשֵׁם ה' לְעִבְדוֹ שֶׁכֶם אֶחָד' (צפניה ג, ט)" (הלכות מלכים ומלחמות יא, ד).

אני מוצאת שאין בדברי הרמב"ם קריאה לגיור המוני ואף לא לאחזות דעות, אלא קריאה להתגייסות, להטיית שכם משותפת של הכול לצורך תיקון העולם וגאולתו, "לעבוד את ה' ביחד". ייתכן שהפרשנות הזו אינה עולה לגמרי בקנה אחד עם עמדתו של הרמב"ם, אולם כפי שהוא עצמו כתב בפרק הבא אחרי הציטוט שלפנינו: "וכל אלו הדברים וכיוצא בהן לא ידע אדם איך יהיו עד שיהיו" (יב, ב).

בשבת הזו אנו קוראים על ההתחלה מחדש של העולם אחרי המבול, על בריאתו המחודשת. דווקא עכשיו מתאים לחשוב על הרצף שבין האוטופיה התמימה שב"שפה אחת" ובין הסכנות האיומות הטמונות בה, ועל התקווה לשפה ברורה, שפה שתכיל את משמעויותיה ותהיה ישרה וכנה.

